

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-34>

УДК 343.1+347.9

ШАМРАЄВА В. М.

доктор політичних наук, професор

професор кафедри міжнародного і європейського права

E-mail: v.shamraeva@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7140-3742>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ: ЕВОЛЮЦІЯ, ПРИНЦИПИ, МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Стаття присвячена результатам комплексного дослідження феномену перехідного правосуддя як концептуальної та практичної моделі постконфліктної відбудови, спрямованої на забезпечення відповідальності, встановлення істини, відшкодування та гарантій неповторення у державах, що переживають або виходять із періодів масових порушень прав людини, збройних конфліктів чи авторитарного правління. Актуальність тематики зумовлена гострою потребою держав у постконфліктний період забезпечити правовідновлення, зміцнити верховенство права та відновити довіру населення до інститутів державної влади. За останні десятиліття перехідне правосуддя трансформувалося у міждисциплінарний напрям, що охоплює міжнародне право, кримінальне право, політологію. Разом з тим, концепція продовжує розвиватися, реагуючи на сучасні виклики, такі як гібридні війни, масові внутрішні переміщення населення у період кризи, цифрові злочини, маніпуляції пам'яттю та вимоги щодо ширшої участі громадянського суспільства у процесах постконфліктної відбудови.

Короткий зміст основних результатів дослідження. У статті простежено історичну еволюцію концепції перехідного правосуддя від перших постконфліктних процесів після Другої світової війни до її інтеграції у національні законодавства та міжнародну політику миру. Показано, що перехідне правосуддя сформувалося під впливом кількох ключових етапів. По-перше, Нюрнберзької та Токійської моделей, які заклали фундамент міжнародної кримінальної відповідальності. Другий етап ознаменувався поворотом до правди та примирення у Латинській Америці (Чилі, Аргентина, Сальвадор), що актуалізували роль відновлення правди та визнання злочинів з метою їх неповторення та запобігання радикалізації суспільства. Третім етапом стало поширення гібридних моделей, включно із Комісією правди та примирення ПАР. На сьогодні відбувається інституціоналізація концепції у міжнародному праві, зокрема через створенням МКС.

На основі проведеного аналізу автор виокремлює чотири класичні складові перехідного правосуддя: право на правду (документування злочинів, робота комісій правди, збереження пам'яті), правосуддя (кримінальне переслідування осіб, відповідальних за тяжкі порушення), відшкодування шкоди (компенсаторні та символічні форми, реабілітація постраждалих), гарантії неповторення (інституційні реформи сектору безпеки, судової системи, конституційні зміни).

У статті аналізуються основні моделі реалізації механізмів перехідного правосуддя: кримінальні судові моделі (внутрішні, міжнародні, гібридні трибунали); моделі правди та примирення; компенсаційні та реституційні програми; моделі інституційного реформування. Особливу увагу приділено балансу між покаранням та примиренням. Показано, що успішні моделі не протиставляють кримінальне правосуддя та відновлення справедливості, а комбінують їх залежно від політичного контексту, можливостей держави та очікувань суспільства.

Висновок. У висновках автор систематизує ключові здобутки дослідження та наголошує, що перехідне правосуддя це не універсальна модель, а гнучка рамка, яка адаптується до унікальних політичних, соціальних і правових умов кожної держави. Стаття робить акцент на тому, що ефективність механізмів перехідного правосуддя визначається не лише юридичними інструментами, але й рівнем політичної волі, участю громадськості, підтримкою міжнародних партнерів та здатністю держави будувати інституції, орієнтовані на права людини.

Підкреслено, що перехідне правосуддя відіграє критичну роль у постконфліктній державотворчості, оскільки забезпечує повернення довіри до інститутів правосуддя, визнання страждань жертв, формування культури пам'яті, трансформацію суспільства через реформи, довгострокову стабільність і запобігання новим конфліктам.

У підсумку автор робить висновок, що майбутнє перехідного правосуддя залежить від здатності міжнародної спільноти та національних урядів інтегрувати нові технології, посилити захист жертв, забезпечити відповідальність за нові типи злочинів (зокрема кібер- та екологічні), а також адаптувати підходи до зростаючої складності сучасних конфліктів. Перехідне правосуддя залишається ключовим інструментом для пошуку балансу між справедливістю, примиренням і стійким миром.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *перехідне правосуддя, права людини, дискримінація, відновлення правди, комісії правди та примирення, вразливі категорії, інституційний механізм, правовий захист.*

Як цитувати: Шамрасва В.М. Перехідне правосуддя: еволюція, принципи, механізми реалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2025. Вип. 40. С. 302-310. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-34>

In cites: V.M. Shamrayeva (2025). Transitional justice: evolution, principles, mechanisms of implementation. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 302-310. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-34> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Проблематика перехідного правосуддя набула особливої ваги в сучасному світі, де значна кількість держав переживає наслідки збройних конфліктів, масових порушень прав людини, авторитарного правління та системної безкарності. Після завершення конфліктів або зміни політичного режиму перед суспільствами постає складне завдання із забезпечення відповідальності за минулі злочини, відновлення довіри до інституцій, гарантування права постраждалих і створення передумов для тривалого миру та демократичного розвитку. Саме ці виклики визначають потребу у формуванні і впровадженні ефективної моделі перехідного правосуддя, яка охоплює як судові, так і несудові механізми.

Актуальність теми зумовлена кількома ключовими факторами. По-перше, зростає кількість міжнародних і внутрішніх конфліктів, у яких порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини набувають системного характеру, що створює потребу у сформованих механізмах притягнення винних до відповідальності. По-друге, нові форми насильства, включно з гібридними війнами, інформаційними операціями та транснаціональними злочинними мережами, ускладнюють класичні підходи до правосуддя. У таких умовах традиційні судові інструменти виявляються недостатніми, а відтак перехідне правосуддя потребує подальшого розвитку.

По-третє, посилюється глобальний запит на справедливість з боку постраждалих спільнот, які вимагають не лише покарання злочинців, але й відновлення правди, репарацій, інституційних гарантій неповторення. Перехідне правосуддя стає важливим інструментом відновлення соціальної згуртованості, подолання колективної травми та побудови нових суспільних відносин, заснованих на повазі до прав людини.

Міжнародні організації (ООН, МКС, Рада Європи), регіональні структури та окремі держави напрацьовують дедалі ширший масив документів і практик, що вимагає комплексного аналізу сучасних тенденцій, принципів та ефективності застосування. Особливої уваги набуває досвід постконфліктних країн Африки, Латинської Америки, Балкан, а також Ук-

раїни, яка після 2014 р., а особливо після повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р., зіткнулася з необхідністю розбудови власної системи перехідного правосуддя.

Таким чином, дослідження концепції перехідного правосуддя є актуальним не лише в теоретичному, але й у практичному вимірі. Воно дозволяє зрозуміти, як за допомогою поєднання міжнародно-правових норм, інституційних механізмів та суспільного діалогу можна забезпечити сталий мир, відновити верховенство права та закласти основи демократичного розвитку.

Стан опрацювання проблеми. Дана публікація ґрунтується на широкому масиві наукових публікацій. Передусім, це класичні монографічні дослідження Руті Тейтел та Паїдж Артур. Однією з перших систематичних робіт з аналізу комісій правди стала монографія П. Хайнер. Серед міжнародно-правових документів з окресленої проблематики слід згадати Доповідь Генерального секретаря ООН «The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies» 2004 р. яка стала першим офіційним документом, де чітко визначено сутність, мету та принципи перехідного правосуддя.

Автором використовувався методологічний підхід, що включає системний аналіз становлення концепції, порівняльне вивчення міжнародних практик, оцінку інституційної спроможності державних органів, а також вивчення впливу міжнародних організацій, таких як ООН, МКС, Рада Європи, африканські та латиноамериканські регіональні структури тощо. Особливо необхідно підкреслити роль аналізу ключових міжнародних документів, зокрема, Йоганнесбурзької декларації, резолюцій Ради Безпеки ООН, звітів ОНЧР, які стали методологічною основою сучасної практики перехідного правосуддя.

Метою даної статті став виклад основних результатів ретроспективного аналізу еволюції концепції перехідного правосуддя, його базових принципів та механізмів реалізації.

Виклад основного матеріалу. Проблематика перехідного правосуддя (transitional justice) посідає особливе місце в системі сучасного міжнародного права, оскільки стосується пошуку справедливості після масових

порушень прав людини, воєнних конфліктів, авторитарних режимів або масових репресій. Ця концепція охоплює правові, політичні, моральні та соціальні аспекти процесу переходу від стану конфлікту або диктатури до миру, демократії та верховенства права. Концепція перехідного правосуддя об'єднує різні інструменти, такі як кримінальні переслідування, правові реформи, комісії правди, програми реабілітації й відшкодування, заходи з відновлення довіри та інституційної реформи, і визначає шляхи, якими суспільство намагається примиритися з травматичним минулим та побудувати правове майбутнє [14].

На сьогодні перехідне правосуддя – це не окрема галузь права, а міждисциплінарна концепція, що об'єднує норми міжнародного гуманітарного, міжнародного кримінального, прав людини та конституційного права.

Ідея міжнародного судового переслідування за масові злочини бере початок від судових процесів після Другої світової війни, зокрема від роботи Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі (1945–1946). Цей процес сформував правову базу для поновлення відповідальності за злочини проти людяності, воєнні злочини та агресію, і заклав принцип «індивідуальна кримінальна відповідальність навіть за дії державних посадовців» [7]. Ці принципи стали ключовим нормативним джерелом для пізніших національних і міжнародних механізмів.

Робота Нюрнберзького трибуналу започаткувала міжнародно-правові стандарти індивідуальної кримінальної відповідальності, принципу неприпустимості безкарності, а також права жертв на справедливість.

Другим етапом еволюції перехідного правосуддя можна вважати період 1960-1980-х рр. коли концепція почала формуватися внаслідок деколонізаційних процесів та падіння авторитарних режимів у країнах Латинської Америки, Азії та Африки.

У другій половині ХХ ст., особливо у Південній Америці (Аргентина, Чилі), Центральній Америці та пізніше в Африці та Азії, з'явилися державні комісії правди (truth commissions), що фокусувалися на встановленні правди, розкритті масштабів порушень прав людини і формуванні суспільного нарративу про минуле.

Ці комісії не завжди ставили собі за мету кримінальне переслідування; їхнім завданням було документування, визнання страждань жертв і рекомендації щодо реформи. Однією з перших систематичних робіт з аналізу комісій правди стала монографія П. Хайнер [6].

У цей період після падіння диктатури в Аргентині (1983) було створено Національну комісію з розслідування зникнень людей (CONADEP), яка вперше поєднала функції розслідування злочинів, документування порушень та публічного визнання провини. У Чилі (Комісія Реттіга, 1991), Південно-Африканській Республіці (Комісія правди і примирення, 1995) та Гватемалі (Комісія історичної правди, 1994) застосовувалися інструменти, що стали класичними елементами перехідного правосуддя: комісії правди, амністії, компенсації жертвам, реформи сектору безпеки.

Початок третього етапу становлення концепції перехідного правосуддя пов'язують із третьою хвилею демократизації.

Політичні трансформації кінця 1980-х – початку 1990-х створили сприятливий політичний й інтелектуальний ґрунт для консолідації практик і концепцій «перехідного правосуддя». Сам термін у науковій літературі значною мірою закріпився завдяки праці Руті Тейтел, яка систематизувала юридичний та історичний контекст явища й запропонувала генеалогію поняття [15].

Також починаючи з 1990-х років, Організація Об'єднаних Націй систематизувала підходи до перехідного правосуддя. Доповідь Генерального секретаря ООН 2004 р. «The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies» стала першим офіційним документом, де чітко визначено сутність, мету та принципи перехідного правосуддя.

Згідно з трактуванням ООН, перехідне правосуддя – це «повний комплекс процесів і механізмів, пов'язаних із прагненням суспільства подолати спадщину масових порушень прав людини, забезпечити відповідальність, встановити істину, забезпечити відшкодування шкоди та гарантувати недопущення повторення таких порушень у майбутньому» [17].

Підсумовуючи теоретичні підходи до формування концепції перехідного правосуддя слід зупинитися на генеалогічному підході Руті Тейтел та історико-концептуальному Пайдж Артур. Руті Тейтел запропонувала розгляд перехідного правосуддя як «концептуальної еволюції» (genealogy), показавши як юридичні форми реакції на масові порушення еволюціонували в різних історичних контекстах від післявоєнних трибуналів до правозахисних заходів у нових демократіях. Р.Тейтел підкреслює нормативну зміну аналізу: перехідне правосуддя не просто набором інструментів, а й формою правничої мови, яка конструє уяв-

лення про справедливість в періоди трансформації [14]. Паїдж Артур, у свою чергу, аналізує, як «перехід» сам по собі переформулював права людини, зробивши акцент на практичних потребах відбудови суспільства й питаннях пам'яті. Авторка досліджує, чому поняття «перехідного правосуддя» виникає саме в кінці ХХ ст. і як воно формувалося під впливом конкретних політичних подій [3].

Низка критичних робіт звертає увагу на ризики універсалізації моделей перехідного правосуддя та спроби «експортних» шаблонів (судові механізми, комісії) без урахування локальних культурних, політичних і соціальних особливостей які можуть призводити до неефективності або навіть шкоди процесам миробудування. Практики наголошують на потребі адаптивності, включення громадянського суспільства і прав жертв у процес прийняття рішень [1].

У міжнародній практиці й академічних працях виокремлюють низку базових принципів, що мають бути покладені в основу планування та реалізації процесів перехідного правосуддя.

По-перше, це право на правду (the right to truth). Даний принцип передбачає обов'язок держави забезпечити встановлення фактів про масштаби і суть порушень, ідентифікацію жертв та визнання їхніх страждань. Комісії правди, розслідування та архівні проекти є ключовими інструментами реалізації цього права. Право на правду закріплене в документах ООН і в практиці комісій правди (South Africa TRC, CONADEP тощо) [16].

По-друге, відповідальність і правосуддя (justice and accountability). Кримінальне переслідування за тяжкі міжнародні злочини (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини) є фундаментальним елементом перехідного правосуддя, що ґрунтується на принципі індивідуальної юридичної відповідальності (норми та принципи закріплені у документах Нюрнберзького трибуналу) і на установчому праві МКС (Римському статуті). Одночасно міжнародні норми підкреслюють необхідність поєднання судових і несудових варіантів, враховуючи політичний контекст і обмеження національної системи правосуддя [15].

По-третє, це репарації (reparations) і право на відшкодування. UN Basic Principles and Guidelines (A/RES/60/147) формулюють право жертв на ефективні засоби правового захисту та репарації (компенсація, відшкодування, реабілітація, задоволення, гарантії неповторення). Репарації мають матеріальні й симво-

лічні форми і повинні відповідати принципам належної процедури й доступності [8].

Четвертим принципом можна назвати гарантії неповторення (guarantees of non-recurrence / non-repetition). Цей принцип орієнтований на довгострокові інституційні реформи: реформа сектору безпеки, судової системи, політики освіти та пам'яті, конституційні зміни тощо [5]. Гарантії неповторення мають бути інтегровані у заходи перехідного правосуддя задля запобігання відновленню практик, які спричинили порушення.

П'ятим принципом є жертвоцентричність (victim-centred approach). Жертви повинні бути в центрі процесів перехідного правосуддя: їхня участь, безпека, гідність і потреби мають визначати пріоритети політики (включно з психосоціальною підтримкою). ОНЧР та спеціальні посібники підкреслюють важливість trauma-informed практик і активної участі постраждалих у розробці програм [8].

Інклюзивність та участь суспільства (inclusiveness, participation) стали наступним базовим принципом процесів реалізації перехідного правосуддя. Ефективність перехідного правосуддя залежить від широкої участі громадянського суспільства, жертв, місцевих громад і груп, що зазнали дискримінації.

Принцип інклюзивності також акцентує увагу на гендерних та поколінських аспектах перехідних процесів. African Union TJ Policy і Guidance Note ООН підкреслюють необхідність національної власності та залучення локальних акторів [2].

Контекстуальність і гнучкість (context-specificity, sequencing and balancing) стали сьомим принципом побудови процесів реалізації перехідного правосуддя. Слід підкреслити, що на сьогодні не існує універсальної моделі перехідного правосуддя; заходи мають бути адаптовані до історичного, політичного й культурного контексту у кожній окремій ситуації. Питання «послідовності» (sequencing), коли й які інструменти застосовувати, є ключовим для досягнення балансу між правосуддям і примиренням [5].

Наступним базовим принципом аналізованих процесів є законність, справедливість та процесуальні гарантії (legality, due process, fairness). Будь-які кримінальні дії й процедури в рамках перехідного правосуддя повинні відповідати міжнародним стандартам прав людини: право на справедливий суд, презумпція невинності, заборона ретроактивності (якщо не йдеться про злочини, які вже визнаються міжнародним правом). Важливо поєднувати праг-

нення до відповідальності з дотриманням процесуальних норм [8].

Прозорість і підзвітність (transparency, accountability of institutions) те є важливими у процесі реалізації перехідного правосуддя. Прозорий доступ до інформації, підзвітність виконавців програм і моніторинг імплементації є необхідними складовими для формування довіри суспільства до ініціатив в рамках перехідного правосуддя [5]. Це також передумова для ефективного контролю зі сторони міжнародних партнерів і громадськості.

І нарешті останній із аналізованих нами принципів, це гендерна чутливість і врахування інтересів вразливих груп (gender-sensitivity, non-discrimination). Процеси перехідного правосуддя мають враховувати специфічні потреби жінок, дітей, меншин та інших вразливих груп; гендерно-чутливий підхід є обов'язковим компонентом сучасних настанов (UN Women, OHCHR) [18].

Аналізуючи основні інструменти та механізми реалізації перехідного правосуддя слід зупинитися на чотирьох блоках:

1. Кримінальні переслідування та міжнародні трибунали (національні суди, спеціальні/гібридні трибунали (наприклад, ICTY/ICTR), МКС як механізми притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини) [9]. Кримінальні механізми походять як із нюрнберзького досвіду, так і з пізніших практик, таких як міжнародні трибунали ООН (Югославія, Руанда), спеціальні суди та Міжнародний кримінальний суд (МКС). Такі механізми підкреслюють індивідуальну відповідальність і покарання як засіб справедливості.

2. Комісії правди (truth commissions), як незалежні органи для збирання фактів, створення наративу про минуле та формування рекомендацій щодо репарацій і реформ. Комісії з'явилися як альтернатива чи доповнення до кримінального процесу, їхня мета: зібрати середньострокову/довгострокову «історію злочинів», дати голос жертвам, запропонувати рекомендації щодо відшкодувань і реформ. Значення цих інституцій вивчала П. Хайнер, яка узагальнила досвід кількох десятків комісій і виявила їх сильні та слабкі сторони [6].

3. Репарації та реабілітація жертв (індивідуальні та колективні програми компенсацій, символічні заходи (визнання, вибачення), реабілітація) [8]. Розвиток принципів прав жертв (right to remedy and reparation) був закріплений на міжнародному рівні (UN Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims, 2005/2006), що стало важливим кроком у признанні прав потерпілих

на відновлення, компенсацію та реабілітацію [16].

4. Реформа інститутів та гарантії неповторення (реформа сектору безпеки, судової системи, антикорупційні заходи, освітні програми, меморіалізація). Зокрема, це форма перехідного правосуддя, яка передбачає реформу поліції, судової системи та інших державних інституцій, спрямована на запобігання повторенню порушень; її витоки можна знайти у роботах, що поєднують аналіз юридичної відповідальності із побудовою інституційної стійкості (економічні/соціальні аспекти відновлення) [5].

Інколи також виокремлюють механізми запобігання (юридичні гарантії, зміна законодавства, підвищення спроможності правозахисних організацій) у окремий блок інструментів та механізмів реалізації перехідного правосуддя.

Хоча міжнародно-правові стандарти були закріплені у таких документах, як Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights through Action to Combat Impunity (2005) та UN Secretary-General's Guidance Note on Transitional Justice (2010), практична імплементація залишається надзвичайно складним процесом. Реальні кейси Іраку, Лівії, Сьєрра-Леоне, Колумбії, Боснії і Герцеговини, Руанді та України демонструють, що держави стикаються з низкою системних бар'єрів на шляху реалізації перехідного правосуддя. Основні виклики, пов'язані з реалізацією принципів відповідальності, правди, репарацій і гарантій неповторення. Першою фундаментальною проблемою є дефіцит політичної волі та нестабільне безпекове середовище. У більшості постконфліктних країн політичні еліти мають суперечливі інтереси щодо здійснення правосуддя, оскільки потенційні обвинувачені нерідко залишаються у владі або зберігають значний вплив на політичні процеси. Звіти Security Council Report (2022–2024) свідчать, що затягування конфліктів, перемир'я без роззброєння або частковий контроль над територіями роблять неможливим повноцінне розслідування злочинів та роботу органів правосуддя [11]. У Судані (Дарфур), Сирії політична фрагментація та збройні групи фактично блокують доступ міжнародних механізмів до постраждалих регіонів [12]. Таким чином, без стабілізації безпеки та політичного консенсусу перехідне правосуддя стає декларативною, а не інституційною політикою.

Другим глобальним викликом є нестача ресурсів, як фінансових, так і кадрових, а також обмежений доступ до архівів і доказів.

Шведське агентство міжнародного розвитку (SIDA) у звіті *Перехідне правосуддя: огляд викликів (2022)* підкреслює, що більшість країн після конфліктів не мають потужних слідчих органів, експертів, суддів, які спеціалізуються на міжнародних злочинах [13]. Дослідження підтверджує, що навіть такі інституційно розвинені системи, як у Боснії і Герцеговині, роками стикалися з дефіцитом судових експертів, перекладачів, аналітиків цифрових доказів і судово-медичних спеціалістів. Архіви часто знищені війною, вивезені за кордон або засекречені (наприклад, у випадку Іраку 2003 р. чи Ефіопії 1991 р.). Усі ці фактори ускладнюють доведення вини, а неповні доказові бази призводять до виправдувальних вироків або неможливості розслідувати масові злочини.

Третя проблема полягає у конфлікті між справедливістю та стабільністю, що створює дилему «мир чи справедливість» (“*peace vs justice*”). Мирні угоди нерідко включають компромісні положення, амністії, відмову від переслідування командирів збройних груп або обмеження юрисдикції спеціальних трибуналів. Звіти Security Council Report (2019–2024) демонструють, що в Центральноафриканській Республіці, Ємені, Ліберії та Руанді міжнародні перемовники стикалися з тим, що сторони вимагали гарантій безкарності як умову припинення бойових дій [11]. Хоча міжнародне право забороняє амністії за геноцид, злочини проти людяності й воєнні злочини (Римський статут МКС, ст. 5–8), на практиці політичні інтереси часто домінують. У Колумбії (мирна угода з FARC, 2016) компромісні механізми відповідальності (*special jurisdiction for peace* (JEP)) піддалися критиці за надмірну м’якість, хоча одночасно стали основою найбільш масштабної моделі реалізації перехідного правосуддя XXI ст.

Четвертим викликом є складна взаємодія міжнародних та національних інституцій, а також конкуренція юрисдикцій. На практиці системи міжнародного кримінального правосуддя (МКС, Міжнародний суд ООН, трибунали) та національні слідчі органи часто діють паралельно, не узгоджуючи пріоритети, підходи до збору доказів, стандарти доказування та захисту свідків. Управління Верховного комісара ООН з прав людини у *Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: National Consultations* (2006) підкреслює, що відсутність координації призводить до дублювання справ, суперечливих рішень або конкуренції за ресурси [10]. У випадку Судану МКС видав ордери на арешт керівництва країни, однак національні органи

тривалий час відмовлялися співпрацювати; у Кенії національна влада частково блокувала розслідування МКС, а в Косово міжнародні місії не завжди мали підтримку місцевих інституцій. Цей виклик особливо актуальний для України у контексті паралельної діяльності МКС, ООН, Міжнародної дорадчої групи та національних слідчих органів.

П’ятим сучасним фактором стали цифрові виклики, які суттєво ускладнюють реалізацію принципів правди, пам’яті та відповідальності. За даними Женевського центру політики безпеки, цифрові технології одночасно створюють нові можливості (OSINT-розвідка, супутникові дані, документування злочинів через мобільні додатки) та нові ризики. Питання захисту персональних даних жертв і свідків, можливість викрадення або фальсифікації цифрових архівів, маніпуляції цифровою пам’яттю, поширення дезінформації та гібридних нарративів становлять критичні загрози [4]. У випадках перебігу подій у Сирії, М’янмі, Україні поширення фейкових свідчень або deepfake-матеріалів створює ризики для легітимності розслідувань. Зберігання даних в умовах кіберзагроз стає ключовим викликом, який вимагає спеціалізованої системи кібербезпеки та міжнародної стандартизації.

Таким чином, реалізація принципів перехідного правосуддя натрапляє на структурні, політичні, інституційні та технологічні бар’єри, які можуть звести нанівець навіть найновіші моделі, розроблені міжнародною спільнотою. Аналіз показує, що для успішної імплементації необхідним є об’єднання політичної волі, безпеки, ресурсів, високого рівня інституційної координації та цифрової стійкості. Країни, які пройшли через міжнародні трибунали або комплексні моделі перехідного правосуддя (ПАР, Колумбія, Боснія і Герцеговина, Руанда), підтверджують, що відсутність хоча б одного елемента робить процес неповним, а інколи навіть контрпродуктивним. Для України, де система перехідного правосуддя вже формується в умовах триваючої агресії, важливо врахувати цей глобальний досвід, адаптуючи його до реалій сучасної війни та післявоєнної відбудови.

Висновки. Перехідне правосуддя виникло не в один момент, а внаслідок поєднання кількох історичних процесів від післявоєнної судової практики до хвилі правозахисних ініціатив та демократичних переходів наприкінці ХХ ст. Нюрнберзькі прецеденти, комісії правди в Латинській Америці та інституційні ініціативи ООН і місцевих акторів сформували політичну й юридичну матрицю сучасного

поняття. Його концепція поєднує кілька взаємодоповнювальних інструментів (кримінальні, правознавчі, репараційні, реформи інституцій), і жоден із них сам по собі не є універсальним рішенням. Практика показує потребу системного підходу, що враховує локальний контекст.

Теоретичні внески (Teitel, Arthur, Hayner та ін.) сформували інтелектуальну основу поля, надавши як генеалогію, так і методологічні орієнтири для дослідників і практиків. Водночас теорія має еволюціонувати під впливом нових викликів, зокрема, технологічних, політичних та соціокультурних.

Основні принципи перехідного правосуддя, як право на правду, відповідальність і правосуддя, репарації, гарантії неповторення, victim-centred підхід, інклюзивність, контекстуальність, законність, прозорість і гендерна чутливість, утворюють взаємопов'язану систему орієнтирів для проектування політик постконфліктного примирення. Ці принципи закріплені в чисельних міжнародних документах, регіональних політиках та підтвержені емпіричною практикою комісій правди і між-

народних трибуналів. Водночас їх реалізація залежить від політичної волі, ресурсів, рівня участі суспільства й здатності держав здійснювати інституційні реформи. Для досягнення стійкого результату заходи в рамках реалізації процесів перехідного правосуддя мають бути адаптованими до національного контексту, поєднувати судові й несудові механізми, та розглядати жертв як центральних акторів у процесі відновлення справедливості та побудови миру.

Майбутнє перехідного правосуддя вимагає інтеграції універсальних стандартів із локальною адаптацією, ясного фокусування на правах жертв та розбудови інституційної спроможності, аби перетворити правову та політичну трансформацію в тривку зміни на рівні суспільства.

В умовах сьогодення, перехідне правосуддя – це не лише покарання за минулі злочини, а насамперед побудова майбутнього на основі справедливості, правди та довіри і його ефективність залежить від поєднання міжнародних стандартів із національними реаліями, участі суспільства та політичної волі держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Бушенка, М. М. Гнатовського. К.: «РУМЕС», 2017. 592 с. ISBN 978-966-97584-3-9
2. African Union. Transitional Justice Policy (AU Transitional Justice Policy). URL: https://au.int/sites/default/files/documents/36541-doc-au_tj_policy_eng_web.pdf
3. Arthur Paige. How 'Transitions' Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice. *Human Rights Quarterly*, 2009. P. 321-367. URL: https://biblioteca.cejamerica.org/bitstream/handle/2015/570/Paige_arthur.pdf?isAllowed=y&sequence=1&utm
4. Geneva Centre for Security Policy. Annual Report 2023 Building Peace Together (GCSP, 2023) URL: <https://www.gcsp.ch/sites/default/files/2025-01/GCSP-Annual-Report-2023.pdf>
5. Guidance Note of the Secretary-General: United Nations Approach to Transitional Justice, March 2010 URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf
6. Hayner Priscilla B. *Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions*. Routledge, 2001. 340 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Unspeakable_Truths.html?id=iMlIdg6olx4C&redir_esc=y
7. Judgment and Charter of the International Military Tribunal (Nuremberg), 1945–1946. URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp?utm>
8. OHCHR. Transitional justice and human rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/transitional-justice>
9. Resolution adopted by the General Assembly on 16 December 2005 [on the report of the Third Committee (A/60/509/Add.1)] 60/147. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/bcf508/pdf>
10. Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: National Consultations (2006). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/NationalConsultationsTJ_EN.pdf
11. Security Council Report (2019–2024). URL: <https://www.securitycouncilreport.org/annual-reports>
12. Security Council Report, Transitional Justice and Accountability, 2023. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/S202388.pdf>
13. SIDA. Transitional Justice: Overview of Challenges (2022) https://cdn.sida.se/app/uploads/2024/01/17141612/LBER0015_Sida_Technical_Note_TJ_web.pdf
14. Teitel Ruti G. Transitional Justice Genealogy. *Harvard Human Rights Journal*. Vol. 16, 2003. P. 69-94. URL: <https://journals.law.harvard.edu/hrj/wp-content/uploads/sites/83/2020/06/16HHRJ69-Teitel.pdf?utm>
15. Teitel Ruti G. *Transitional Justice*. Oxford University Press, 2000. 292 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Transitional_Justice.html?id=Jo7IxGWeB-8C&redir_esc=y
16. United Nations General Assembly. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law (A/RES/60/147, 2005). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation>

17. United Nations. The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies: Report of the Secretary-General. UN Doc. S/2004/616. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/527647?ln=ru&v=pdf>

18. We Were Like Caged Birds, This Gave Us Wings To Fly: A Review Of Un Women Programming On Gender-sensitive Transitional Justice. URL: <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2019/A-review-of-UN-Women-programming-on-gender-sensitive-transitional-justice-en.pdf>

Стаття надійшла до редакції 17.09.2025
Стаття рекомендована до друку 24.11.2025

Переглянуто 22.10.2025.
Опубліковано 30.12.2025

V.M. SHAMRAYEVA

Doctor of Political Sciences, Professor

Professor of the Department of International and European Law

E-mail: v.shamraeva@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7140-3742>

V.N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody Square, 4

TRANSITIONAL JUSTICE: EVOLUTION, PRINCIPLES, MECHANISMS OF IMPLEMENTATION

ANNOTATION. *Introduction.* The article is devoted to the results of a comprehensive study of the phenomenon of transitional justice as a conceptual and practical model of post-conflict reconstruction aimed at ensuring accountability, establishing the truth, reparation and guarantees of non-repetition in states experiencing or emerging from periods of mass human rights violations, armed conflicts or authoritarian rule. The relevance of the topic is due to the urgent need of states in the post-conflict period to ensure the restoration of the rule of law, strengthen the rule of law and restore the public's trust in state institutions. Over the past decades, transitional justice has transformed into an interdisciplinary direction that encompasses international law, criminal law, and political science. At the same time, the concept continues to evolve, responding to modern challenges, such as hybrid wars, mass internal population displacements during crises, digital crimes, memory manipulation and demands for broader civil society participation in post-conflict reconstruction processes.

Summary of the main research findings. The article traces the historical evolution of the concept of transitional justice from the first post-conflict processes after World War II to its integration into national legislation and international peace policy. It is shown that transitional justice was formed under the influence of several key stages. First, the Nuremberg and Tokyo models, which laid the foundation for international criminal responsibility. The second stage was marked by a turn to truth and reconciliation in Latin America (Chile, Argentina, El Salvador), which actualized the role of restoring the truth and acknowledging crimes in order to prevent their repetition and prevent the radicalization of society. The third stage was the spread of hybrid models, including the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Today, the concept is being institutionalized in international law, in particular through the creation of the ICC.

Based on the analysis, the author identifies four classic components of transitional justice: the right to truth (documentation of crimes, the work of truth commissions, preservation of memory), justice (criminal prosecution of persons responsible for serious violations), reparation (compensatory and symbolic forms, rehabilitation of victims), guarantees of non-repetition (institutional reforms of the security sector, the judicial system, constitutional changes).

The article analyzes the main models of implementation of transitional justice mechanisms: criminal judicial models (domestic, international, hybrid tribunals); truth and reconciliation models; compensation and restitution programs; models of institutional reform. Particular attention is paid to the balance between punishment and reconciliation. It is shown that successful models do not oppose criminal justice and restorative justice, but combine them depending on the political context, state capabilities and societal expectations.

Conclusion. In the conclusions, the author systematizes the key findings of the study and emphasizes that transitional justice is not a universal model, but a flexible framework that adapts to the unique political, social and legal conditions of each state. The article emphasizes that the effectiveness of transitional justice mechanisms is determined not only by legal instruments, but also by the level of political will, public participation, support from international partners and the state's ability to build institutions focused on human rights.

It is emphasized that transitional justice plays a critical role in post-conflict state-building, as it ensures the restoration of trust in justice institutions, recognition of the suffering of victims, the formation of a culture of memory, the transformation of society through reforms, long-term stability and the prevention of new conflicts.

The author concludes that the future of transitional justice depends on the ability of the international community and national governments to integrate new technologies, strengthen victim protection, ensure accountability for new types of crimes (including cyber and environmental crimes), and adapt approaches to the increasing complexity of contemporary conflicts. Transitional justice remains a key tool for finding a balance between justice, reconciliation, and sustainable peace.

KEYWORDS: *transitional justice, human rights, discrimination, truth restoration, truth and reconciliation commissions, vulnerable groups, institutional mechanism, legal protection.*

REFERENCES

1. Basic research on the application of transitional justice in Ukraine: monograph / edited by A. P. Bushchenko, M. M. Hnatovsky. Kyiv: "RUMES", 2017. 592 p. ISBN 978-966-97584-3-9 (in Ukrainian)
2. African Union. Transitional Justice Policy (AU Transitional Justice Policy). URL: https://au.int/sites/default/files/documents/36541-doc-au_tj_policy_eng_web.pdf
3. Arthur Paige. How 'Transitions' Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice. *Human Rights Quarterly*, 2009. P. 321-367. URL: https://biblioteca.cejamerica.org/bitstream/handle/2015/570/Paige_arthur.pdf?isAllowed=y&sequence=1&utm
4. Geneva Centre for Security Policy. Annual Report 2023 Building Peace Together (GCSP, 2023) URL: <https://www.gcsp.ch/sites/default/files/2025-01/GCSP-Annual-Report-2023.pdf>
5. Guidance Note of the Secretary-General: United Nations Approach to Transitional Justice, March 2010 URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf
6. Hayner Priscilla B. *Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions*. Routledge, 2001. 340 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Unspeakable_Truths.html?id=iMl1dg6olx4C&redir_esc=y
7. Judgment and Charter of the International Military Tribunal (Nuremberg), 1945–1946. URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp?utm>
8. OHCHR. Transitional justice and human rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/transitional-justice>
9. Resolution adopted by the General Assembly on 16 December 2005 [on the report of the Third Committee (A/60/509/Add.1)] 60/147. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/bcf508/pdf>
10. Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: National Consultations (2006). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/NationalConsultationsTJ_EN.pdf
11. Security Council Report (2019–2024). URL: <https://www.securitycouncilreport.org/annual-reports>
12. Security Council Report, Transitional Justice and Accountability, 2023. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/S202388.pdf>
13. SIDA. Transitional Justice: Overview of Challenges (2022) https://cdn.sida.se/app/uploads/2024/01/17141612/LBER0015_Sida_Technical_Note_TJ_web.pdf
14. Teitel Ruti G. Transitional Justice Genealogy. *Harvard Human Rights Journal*. Vol. 16, 2003. P. 69-94. URL: <https://journals.law.harvard.edu/hrj/wp-content/uploads/sites/83/2020/06/16HHRJ69-Teitel.pdf?utm>
15. Teitel Ruti G. *Transitional Justice*. Oxford University Press, 2000. 292 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Transitional_Justice.html?id=Jo7IxGWeB-8C&redir_esc=y
16. United Nations General Assembly. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law (A/RES/60/147, 2005). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation>
17. United Nations. The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies: Report of the Secretary-General. UN Doc. S/2004/616. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/527647?ln=ru&v=pdf>
18. We Were Like Caged Birds, This Gave Us Wings To Fly: A Review Of Un Women Programming On Gendersensitive Transitional Justice. URL: <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2019/A-review-of-UN-Women-programming-on-gender-sensitive-transitional-justice-en.pdf>

The article was received by the editors 17.09.2025
The article is recommended for printing 24.11.2025

The article was revised 22.10.2025
This article published 30.12.2025